

התרגום העברי הראשון של המשתה

יוחנן גלוקר

א. התרגום ומקורותיו

בשנת התרע"ד יצא לאור בתל-אביב ספר שהוא, למיטב ידיעתנו, התרגום הראשון לעברית של הדיאלוג המשתה לאפלטון. משום ייחודו של ספר זה, שהיום אפשר למצוא רק בספריות ובכמה אוספים פרטיים, אביא כאן את פרטיו כפי שהם מופיעים בעמוד השער ובעמודים השונים של העטיפה (בכריכת נייר). בעמוד השער אנו קוראים: "הוצאת יפת. אפלטון. המשתה. תרגום א. בן-ישראל. עם מבוא גדול ע"ד חיי אפלטון וערכו הפילוסופי והספרותי והערות ובאורים בסוף הספר. יפו, א"י ✱ דפוס א. אֶתִּין ✱ התרע"ד". בגב העטיפה בעמוד החיצוני נאמר לנו: "המחיר: בא"י 1,3 בשליק [=מטבע תורכי], ובחו"ל 40 קפ. [=קופיקות, מטבע רוסי]. האדריסה: A. S. Rabinowitz, Jaffa Palestine Tel-Abib". אותו רבינוביץ – כפי שאנו קוראים בעמוד הפנימי של העטיפה – אינו אלא א. ז. [אלכסנדר זיסקינד] רבינוביץ, הידוע גם בראשי התיבות של שמו, אז"ר, שאחד מעיסוקיו ביפו באותן השנים היה ניהול ההוצאה לאור של כתביו, של כתבי סופרים אחרים, ובאותה סדרה, יפת, של תרגומים מספרות העולם. לאנשים הקשורים לספר זה ולרקע להוצאתו – גם מצד הספרות העברית וגם מן הצד הלועזי – נשוב בחלקו השני של המאמר. בחלק ראשון זה נדון במקורות התרגום. המתרגם, אשר בן-ישראל, תלמיד חכם שגר ביפו באותן השנים ועסק בהוראה לפרנסתו, לא ידע יוונית. דבר זה עדיין אינו ברור מקריאת מאמר הביקורת הראשון, וככל הנראה היחיד, על ספר זה. יוסף חיים ברנר, שגם הוא גר אז ביפו, ועוד נראה שהיה גם הוא קשור להוצאת יפת, פרסם מאמר ביקורת בכתב-העת הפועל הצעיר, ככל הנראה בשנת תרע"ה, והוא נדפס מחדש במהדורות השונות של כל כתבי ברנר.¹ ברנר, כמנהגו, אינו חוסך את שבט ביקורתו מ"מבואו המלוקט – המלוקט ולא המתורגם – של בן-ישראל", ומילים אלה נשמעות כדבריו של מי ששמע זאת ממקור ראשון. אך על התרגום אומר לנו ברנר רק שהוא "תרגום עברי מספיק, ובמקומות רבים גם טוב", שהוא "לא רע", וכי "בן-ישראל

¹ השתמשתי במהדורת כל כתבי יוסף חיים ברנר (תל-אביב: שטיבל, תרצ"ז), ח, 332–334.

יודע, כפי הנראה, להריק את מה שהוא קורא מכלי אל כלי, ותרגומו, רשאים לומר, עלה לו". כפי שנראה בהמשך המאמר, קשה להניח שברנר לא הכיר את בן-ישראל, וסביר מאוד שהוא שמע ממנו לא רק מה הם מקורותיו של המבוא אלא גם מה מקורו של התרגום. גם ברנר לא ידע יוונית, וספק אם החזיק בדעה ה'פדנטית' שיש לתרגם סופר יווני עתיק דווקא מלשון המקור. מי שיודע לומר לנו משהו על מקור התרגום של בן-ישראל, כחמש-עשרה שנה אחרי הופעתו, הוא מלומד עברי שידע יוונית ועמד על כך שאפלטון יתורגם לעברית מן המקור היווני: יוסף קלוזנר. בשנת תרפ"ט יצא לאור בספרייה הפילוסופית של ד"ר יהודה יונוביץ בירושלים הכרך הראשון (והיחיד שהופיע לפני שהוצאתו של יונוביץ פשטה את הרגל) של "אפלטון, מתורגם מיוונית לעברית בשנים-עשר כרכים. כרך ראשון, המתרגמים ד"ר שאול טשרניחובסקי, א. סימון, ד"ר י. א. הלר. העורך פרופיסור יוסף קלוזנר". הדיאלוג הראשון המופיע בכרך זה הוא המשתה, בתרגומו של טשרניחובסקי ועם מבוא והערות של קלוזנר (עמ' 3–76). בהערה 1 במבואו כותב קלוזנר: "אף לעברית נתרגם [המשתה] פעם אחת, כנראה מגרמנית, על-ידי א. בן-ישראל. הוצאת 'יפת', יפו תרע"ד" (עמ' 6). איני יודע מה מקור הצהרה זאת של קלוזנר. ייתכן שהוא שמע דבר זה מאחד ממכריו של בן-ישראל, וייתכן שמתוך היכרות עם עולם הספרות הקטן של ארץ ישראל באותה תקופה (קלוזנר עלה לארץ בשנת 1919, כחמש שנים לאחר פרסום תרגומו של בן-ישראל) חשד בכך שאין זה תרגום מן המקור, ואולי אף השווה אותו לתרגומים מגרמנית. במשך שנים לא מעטות היה עלי ללמד כמה מכתבי אפלטון בתרגומים המצויים לעברית, והדבר גרם לי לבדוק לעתים מה היה המקור לתרגום זה או אחר: והרי גם תרגומים מן המקור היווני מבוססים על הוצאות שונות של הטכסט. לפני שנים אחדות בדקתי תרגום ראשון זה לעברית של המשתה בהשוואה למספר תרגומים לגרמנית ולצרפתית שהיו קיימים בשנת 1914 (אנגלית הייתה אז, ביישוב העברי בארץ ישראל, שפה נדירה). מבדיקתי עולה שבן-ישראל 'השתמש' בשני תרגומים גרמניים שיצאו לאור שנים אחדות לפני התרגום העברי: תרגומו של רודולף קסנר משנת 1910², ותרגומו של קורט

² ראו: Eugen Diederichs (1910). *Platons Gastmahl ins Deutsche übertragen von Rudolf Kassner* (Jena: Eugen Diederichs). תרגום זה, בצירוף תרגומיו של קסנר לדיאלוגים פידון ופידרוס, נדפס מחדש בויסבאדן בשנת 1959, חודשים אחדים אחרי מות המתרגם.

הילדברנדט משנת 1912.³ ככל הנראה – והקטעים שאנתח כאן יחזקו השערה זאת – השתמש בן־ישראל לסירוגין בכל משפט ומשפט גם בתרגום קסנר וגם בתרגום הילדברנדט. לא מצאתי אצלו בשום מקום עיקרון או שיטה להעדפת אחד משני תרגומים אלה על משנהו.

אביא כאן כמה קטעים לדוגמא להוכחת הטענה שהעליתי; אך תחילה, הערה על הטכסט היווני. הציטוטים שאביא בראשית הדיון בכל קטע מן המקור היווני הם מתוך הטכסט היווני שבהוצאת טויבנר (Teubner) בלייפציג, שהוא הטכסט שהקורא הגרמני הממוצע השתמש בו כדבר הלמד מעניינו, בעיקר משום שהיה מצוי בשפע בחנויות הספרים בגרמניה בשנים שבהן כל תלמיד גימנסיה למד יוונית כמה שנים, ואפלטון היה אחד מן הסופרים היווניים שנקראו בגימנסיות הגרמניות. טכסט זה מבוסס על ההוצאה של כל כתבי אפלטון במקור היווני שערך קרל פרידריך הרמן בשנים 1851–1853. הוצאה זאת, או חלקים ממנה, יצאו לאור לעתים תכופות, ומשנת 1881 במהדורה חדשה ומוגהת של מרטין ווהלרב (Wohlrab). הטופס שבידי הוא מהדורה מודפסת, כחלק מן הכרך השני של כל כתבי אפלטון בעריכת קרל פרידריך הרמן, של המשתה, פיידרוס ועוד כמה דיאלוגים.⁴ הכרך עצמו נדפס בשנת 1901,⁵ אך המבוא לחלק השני של הכרך, הכולל את המשתה, הוא הקדמה ביקורתית – Praefatio הדנה בקצרה בשנויי גרסאות ונוסחאות – שיש לה מספרי עמודים משלה (למן XIII עד XXVI), ותאריכה הוא d x Junii MDCCCLI. זאת הקדמתו של הרמן להוצאה המקורית. לפנינו אפוא editio stereotypa מובהקת: הדפסה חוזרת של ההוצאה המקורית משנת 1851. הטכסט של המשתה שרוב קוראי היוונית בעולם משתמשים בו היום מצוי

³ ראו: *Platons Gastmahl: Neu übertragen und Eingeleitet von Kurt Hildebrandt* (Der philosophischen Bibliothek Band 81; Leipzig: Felix Meiner, 1912). הספר נדפס מחדש בשנת 1919 ובשנת 1922.

⁴ כותרתו: *PLATONIS CONVIVIUM PHAEDRUS ALCIBIADES: Accedunt incertorum Alcibiades Secundus, Hipparchus, Anterastae, Theages, ex recognitione Caroli Friderici Hermanni*

⁵ כך בעמוד השער של הכרך בכללו: *PLATONIS DIALOGI SECUNDUM THRASYLLI TETRALOGIAS DISPOSITI, ex recognitione Caroli Friderici Hermanni. Vol. II. Editio stereotypa. Lipsiae in Aedibus B. G. Taubneri MCMI*

בכרך השני של כל כתבי אפלטון בעריכת ג'ון ברנט בסדרת הטכסטס הקלסיים של אוקספורד.⁶ כך זה יצא לאור לראשונה בשנת 1901, ונדפס מחדש בשנת 1910. למרות זאת, בגרמניה השתמשו בו אז רק מספר חוקרים ואנשי אוניברסיטה. הקורא המשכיל הממוצע המשיך להשתמש בהוצאת טויבנר הנגישה לו יותר. רק לאחר מלחמת העולם השנייה החלה ההוצאה הביקורתית של ברנט לדחוק את רגלי הוצאת טויבנר גם בגרמניה, בעיקר משום שבהוצאת ברנט יש לקורא הקדמות מפורטות הדנות בכתבי-היד ואפראטוס ביקורתי מפורט בתחתית כל עמוד. במקומות שבהם יש הבדל ניכר בין גרסת שתי ההוצאות אעיר על כך, והם גם יהיו ראיה מספקת לכך שהמתרגמים הגרמנים תרגמו מהוצאת טויבנר.⁷

1. 172a4-5: ...καὶ παίζων ἅμα τῇ κλήσει, ὧ Φαληρεύς, ἔφη, οὗτος Ἀπολλόδωρος, οὐ περιμενεῖς;

Kassner, p. 1: "Apollodoros, Apollodoros von Phaleron" – er scherzt immer mit meinem Namen – "so warte doch!"

Hildebrandt, p. 43: ...und Scherzte im Anruf: "Phalereus, he, du Apollodor, warte doch!"

בן-ישראל, עמ' 33: "אפוללודורוס, אפוללודורוס הפלירוני" – נוהג הוא משום מה להתל תמיד בשמי – "כתר לי זעיר!"

הקריאה הכפולה בשמו של אפוללודורוס אינה בטכסט, והמתרגם העברי 'קיבל' אותה מקסנר. כך גם המילים *παίζων ἅμα τῇ κλήσει*, שבמקור הן מופיעות לפני קריאתו של גלאוקון, מופיעות במאמר מוסגר באמצע קריאתו גם אצל קסנר וגם אצל בן-ישראל. אצל קסנר – אך לא אצל הילדברנדט – קריאה אחת זאת הפכה לפועל בהווה ול'מנהגו' של גלאוקון, וגם זה אינו במקור. המילים "משום מה" אינן במקור, וגם לא בתרגומי קסנר והילדברנדט. ככל הנראה הן

⁶ ראו: *Platonis opera, recognovit... Ioannes Burnet... Tomus II... Oxonii, e typographeo Clarendoniano*

⁷ Ich folge in der (ראו לעיל, הערה 3): Hildebrandt אף מעיר על כך בעמ' 118 של הוצאתו (ראו לעיל, הערה 3): Hildebrandt. Ich danke an dieser Stelle dem Hauptsache der Ausgabe von C. F. Hermann. Ich danke an dieser Stelle dem Freunde Wilhelm Andreae, dem Platoforscher, für manchen Rat bezüglich der Lesarten.

תוספת של המתרגם העברי. שני המתרגמים הפכו את השאלה שבמקור (οὐ περιμενεῖς; שפירושה: "האם לא תחכה לי?") לציווי, ובן-ישראל 'קיבל' מהם.

2. 172a6-7: καὶ ὅς, Ἀπολλόδωρε, ἔφη, καὶ μὴν καὶ ἔναγχός σε ἐζήτουν...

Kassner, p. 1: ...und da sagt er mir denn: "Ich habe dich schon unlängst gesucht..."

בן-ישראל, עמ' 33: ואמר: "זה לא כבר בקשתיך..."

בן-ישראל משמיט את מלת הקריאה Ἀπολλόδωρε, כפי שעושה קסנר בתרגומו. הילדברנדט, עמוד 43, אינו משמיט אותה. הוא מתרגם:

...und jener sagte: "Apollodor, schon neulich suchte ich dich"

3. 172a8-b2: ...βουλόμενος διαπυθέσθαι τὴν Ἀγάθωνος ξυνουσίαν καὶ Σωκράτους καὶ Ἀλκιβιάδου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τότε ἐν τῷ συνδείπνῳ παραγενομένων.

Kassner, p. 1: ...ich möchte nämlich so gerne etwas über das Gastmahl des Agathon erfahren, ich meine jenes, an dem Sokrates, Alkibiades und noch viele andere teilgenommen... haben.

Hildebrandt, p. 43: ...da ich dich ausfragen wollte über die Zusammenkunft von Agathon und Sokrates und Alkibiades und der andern die damals am Gastmahl teilnahmen...

בן-ישראל, עמ' 33: מה מאד הייתי רוצה לדעת על דבר המשתה של אַגַּתוֹן, אותו המשתה, שבו לקחו חלק סוקרטס, אֶלְקִיבִּיָּדס וזולתם...

במקור נאמר רק "ברצוני לדעת"; התוספת "מה מאד" מתרגמת את so gerne שהוסיף כאן קסנר.

"לדעת" ו"על דבר המשתה" לקוחים מתרגומו של קסנר. הילדברנדט מתרגם διαπυθέσθαι ו-ξυνουσίαν כהלכה. אך כיצד ידע זאת מי שקורא רק בתרגום? הביטוי "לקחו חלק" הוא כמובן תרגום הפועל הגרמני teilgenommen... haben של קסנר. במקור "הם היו נוכחים" (גם הילדברנדט נגרר כאן אחרי

תרגומו של קסנר). טשרניחובסקי מתרגם "שהיו אז במשתה"⁸; ליבס, ביתר צמידות למקור: "שהיו בסעודה"⁹; פינקלברג: "שנטלו חלק באותה סעודה"¹⁰. אני בתומי חשבתי שהביטוי העברי-כביכול "לקחת/ליטול חלק" הוא 'תרגום בבואה' (calque) של take part האנגלי. מסתבר ממקום זה בתרגום בן-ישראל שככל הנראה כבר השתמשו בו אז כתרגום ל-teilnehmen.

4. 178b8-9: φησὶ μετὰ τὸ χάος δύο τούτω γενέσθαι, Γῆν τε καὶ Ἑρῶτα.

קסנר, עמוד 11, פוסח על משפט זה בתרגומו, אולי משום שאת דברי היסודוס שקדמו לו כבר תרגם בפרוזה. בן-ישראל מתרגם גם פסוק זה: בן-ישראל, עמ' 42: לפי דבריו¹¹ נוצרו אפוא הארץ ואירוס מיד אחרי התוהו.

ככל הנראה, הוא מתרגם כאן את מה שמצא אצל הילדברנדט:

Hildebrandt, p. 50: Er sagt also, nach dem Chaos seien diese beiden geworden, Gea und Eros.

5. 185e7–186b2: Εἰπεῖν δὲ τὸν Ἑρξίμαχον, Δοκεῖ τοίνυν μοι ἀναγκαῖον εἶναι, ἐπειδὴ Πausanias ὁρμήσας ἐπὶ τὸν λόγον καλῶς οὐχ ἱκανῶς ἀπετέλεσε, δεῖν ἐμὲ παρῆσθαι τέλος ἐπιθεῖναι τῷ λόγῳ. τὸ μὲν γὰρ διπλοῦν εἶναι τὸν Ἑρῶτα δοκεῖ μοι καλῶς

⁸ לפרטים על תרגום טשרניחובסקי ראו לעיל, עמ' 2. הציטוט הוא מעמ' 17.

⁹ יוסף ג' ליבס (מתרגם), כתבי אפלטון (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשי"ז), ב, 91.

¹⁰ מרגלית פינקלברג (מתרגמת), אפלטון: המשתה (תל-אביב: חרגול, תשס"א), 23.

¹¹ הבאתי את המשפט בנוסח הוצאת טויבנר. בנוסח הוצאת אוקספורד מופיעות כאן, במקום φησὶ שבכתב-היד, המילים σύμφησι, Ἡσιόδῳ δὲ καὶ Ἀχουσίδαος שבמסורת כתב-היד, ובהוצאת טויבנר, הן באות (בשינוי קל; ראו האפראטוס של ברנט) אחרי הציטוט מפרמנידס. שני התרגומים הגרמניים מתרגמים מה שמצאו בהוצאת טויבנר, ומהם תרגם בן-ישראל. הרמן דן בבעיות הכרוכות בנוסח כתב-היד במקום זה בהקדמתו הביקורתית (ראו לעיל, הערות 4–5, והקשרן בגוף המאמר), עמוד XIII, ומתייחס למאמר שלו בכתבעת משנת 1835. המתרגמים הגרמניים לא בדקו זאת.

διελέσθαι· ὅτι δὲ οὐ μόνον ἐστὶν ἐπὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων
 πρὸς τοὺς καλοὺς ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλα πολλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις,
 τοῖς τε σώμασι τῶν πάντων ζῶων καὶ τοῖς ἐν τῇ γῇ φυομένοις
 καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν ἐν πᾶσι τοῖς οὕσι, καθεωρακέναι μοι δοκῶ ἐκ
 τῆς ἰατρικῆς, τῆς ἡμετέρας τέχνης, ὡς μέγας καὶ θαυμαστός καὶ
 ἐπὶ πᾶν ὁ θεὸς τείνει καὶ κατ' ἀνθρώπινα καὶ κατὰ θεῖα πράγματα.

Kassner, pp. 22–23: Eryximachos begann also: "Pausanias hat zwar gut begonnen, aber nicht richtig geschlossen, und darum muß ich seine Rede wohl noch vollenden. Daß er zwischen zwei Arten des Eros unterschied, war richtig. Daß aber Eros nicht nur in der Sehnsucht der Seele nach schönen Jünglingen, sondern in jeder Begierde, in allen Sehnen herrscht und im Tier, in der Pflanze, in der ganzen Natur lebt, das glaube ich gerade in der Heilkunst, in meiner Kunst, erfahren zu haben. Groß und wie ein Wunder reicht dort in alles göttliche und Menschliche dieser Gott."

Hildebrandt, pp. 59–60: Es sagte Eryximachos: Mir scheint es notwendig zu sein, nachdem Pausanias in seiner Rede zwar einen schönen Anlauf nahm, sie aber nicht befriedigend zu Ende führte, daß ich versuche, der Rede die Vollendung zu geben. Die Unterscheidung in einen zweifachen Eros scheint mir nämlich treffend zu sein. Aber ich glaube aus unsrer Kunst, der Heilkunde, erkennt zu haben daß nicht allein in den Seelen der Menschen der Eros zu den Schönen ist, sondern auch in den andern, zu vielen andern, dingen, in den Leibern aller Tiere und in den Gewächsen der Erde, ja, ich sage in allen Wesen, denn groß und wunderbar ist der Gott und er umspannt alles in menschlichen und göttlichen Geschehen.

בן־ישראל, עמ' 53: וכך התחיל אריקסימכוס ואמר: פוזניס יפה פתח, אבל לא סים יפה. לפיכך רואה אני את עצמי מחיב להביא את נאומו

לידי גמר טוב. אמנם צדק פוזניס מאד בבואו להבדיל בין שני מיני אירוס. אולם אירוס אינו מושל רק בגעגועים לעלמים יפים בלבד, אלא בכל הכסופים. חי הוא אירוס בחי ובצמח השדה, בכל הטבע כלו. זאת, נדמה לי, למדתי מפי הנסיון בחכמת הרפואה, האומנות שלי. גדול ופלאי הוא אל זה, הממלא את כל ההויה האלהית והאנושית.

כאן לפנינו קטע ארוך דיו, שניתן בו להבחין בביטויים שונים שהמתרגם העברי לקח לו קצת מתרגום גרמני אחד וקצת מן השני. נביא כמה דוגמאות: "לפיכך רואה אני את עצמי מחֵיב" – ככל הנראה שילוב בין Mir scheint es notwendig zu sein של הילדברנדט ו-ich muß של קסנר. "להביא את נאומי לידי גמר טוב" – הילדברנדט: der Rede die Vollendung zu geben.

"אינו מושל רק" – במקור סתם "אינו רק", οὐ μόνον ἔστιν, וכך גם הילדברנדט: nicht allein... herrscht. קסנר מתרגם: nicht nur... ומכאן לקח בן-ישראל.

"בגעגועים לעלמים יפים... בכל הכסופים" – במקור היווני אין לנו לא "געגועים" ולא "כסופים", וכך גם בתרגום הילדברנדט. מילים אלה נוספו רק בתרגום קסנר: in der Sehnsucht nach schönen Jünglingen... in jeder Begierde, in allen Sehnen, ומכאן לקח אותן בן-ישראל. "ובצמח השדה" – קסנר מתרגם סתם in der Pflanze, בצמחים. כאן הלך בן-ישראל בעקבות הילדברנדט: in den Gewächsen der Erde. תרגום זה קרוב יותר ל-τοῖς ἐν τῇ γῇ φυομένους שבמקור (וזאת לא יכול היה בן-ישראל לדעת), אך הוא גם קרוב לביטוי ביח' טז 7: "רבבה כצמח השדה נתיך". באותם ימים רחוקים ביפו יכול היה מורה בבית-ספר להניח שכמה וכמה מקוראיו יזכרו פסוק זה.

"בכל הטבע כלו" – במקור: ἐν παντί τοῖς οὕς, "בכל הישים", כך מתרגם הילדברנדט, בשעה ש"כל הטבע" הוא כבר תרגום-פירוש של קסנר. "גדול ופלאי הוא אל זה" – כך מתרגם הילדברנדט, בצמידות למקור היווני, ובן-ישראל מתרגם מילים אלה מתרגומו. אצל קסנר: "גדול וכמו פלא..." "הממלא את כל ההויה האלהית והאנושית" – קשה לתרגם את τείνει שבמקור. קסנר מתרגם reicht, אך "ממלא" הוא ככל הנראה תרגום של umspannt של

הילדברנדט. "ההויה" אינה במקור היווני, בו יש לנו "כל הדברים" (πράγματα) האנושיים והאלהיים". קסנר מתקרב למקור, ומתרגם "כל האלהי והאנושי". כאן לקח בן-ישראל מהילדברנדט: alles in menschlichen und göttlichen Geschehen. אך בעקבות קסנר הוא שינה את סדר המקור, והציב את האלוהי לפני האנושי. האם עשה זאת משום כבודו של 'העניין האלוהי'? עד כאן הבאנו כמה קטעים מתחילת הדיאלוג ומאמצעו. נביא עתה עוד קטע אחד ואחרון מסוף הדיאלוג, כדי להראות שבן-ישראל עקבי לחלוטין בחוסר העקביות שבבחירותיו בין שני 'מקורותיו' הגרמניים.

6. 214a2–b8: τοῦτον ἐμπλησάμενον πρῶτον μὲν αὐτὸν ἐκπιεῖν, ἔπειτα τῷ Σωκράτει κελεύειν ἐγχεῖν καὶ ἅμα εἰπεῖν· Πρὸς μὲν Σωκράτη, ὃ ἄνδρες, τὸ σόφισμά μοι οὐδέν· ὁπόσον γὰρ ἂν κελεύῃ τις, τοσοῦτον ἐκπιὼν οὐδὲν μᾶλλον μὴ ποτε μεθυσθῇ. τὸν μὲν οὖν Σωκράτη ἐγγέαντος τοῦ παιδὸς πίνειν· τὸν δ' Ἐρυξίμαχον Πῶς οὖν, φάναι, ὃ Ἀλκιβιάδῃ, ποιοῦμεν; οὕτως οὔτε τι λέγομεν ἐπὶ τῇ κύλικι οὔτ' ἐπαδομεν,¹² ἀλλ' ἀτεχνῶς ὥσπερ οἱ διψῶντες πιόμεθα; τὸν οὖν Ἀλκιβιάδην εἰπεῖν Ὡς Ἐρυξίμαχε, βέλτιστε βελτίστου πατρὸς καὶ σωφρονεστάτου, χαῖρε. Καί γὰρ σύ, φάναι τὸν Ἐρυξίμαχον· ἀλλὰ τί ποιῶμεν; Ὁ τι ἂν σὺ κελεύεις. δεῖ γάρ σοι πείθεσθαι·
 ἱατρὸς¹³ γὰρ ἀγῆρ πολλῶν ἀντάξιός ἄλλων·
 ἐπίταττε οὖν ὅ τι βούλει.

Kassner, p. 68: Der Kühler wurde also gefüllt, und Alkibiades trank ihn aus, dann ließ er ihn gleich für Sokrates füllen und rief: "Gegen Sokrates komme ich nicht auf. Er trinkt, was man ihn heißt, und wird nie betrunken." Der Knabe hatte eingeschenkt, und auch Sokrates trank schon. Da fiel aber

¹² הגרסה οὔτ' ἐπαδομεν היא גרסת כ"י B והוצאת טויבנר. ברנט מעדיף את הגרסה οὔτε τι W. T של ἄδομεν.

¹³ הגרסה ἱατρὸς היא גרסת כ"י T והוצאת טויבנר. ברנט מעדיף את הגרסה ἱγτρὸς של B ו-W.

Eryximachos ein: "Wie machen wir es aber weiter, Alkibiades? Sollen wir dazu gar nichts reden oder singen und einfach trinken wie Leute, die eben Durst haben?" "O Eryximachos", rief Alkibiades, "du bester Sohn des besten und weisesten Vaters, sei mir gegrüßt!" "Und du mir!" entgegnete Eryximachos, "aber wie machen wir es nun?" "Wie du befehlst; ich gehorche deinem Worte! 'Den es hat der Arzt die Würde von vielen.' Sage, wie du es haben willst!"

Hildebrandt, p. 95: Als dies gefüllt war, trank er selbst es zuerst aus, dann befahl er dem Sokrates einzuschenken und sagte dazu: Gegen Sokrates, ihr männer, hilft mir keine List, denn soviel einer verlangt, trinkt er aus und ist gleichwohl nie trunken. Sokrates also trank, als der Knabe eingeschenkt hatte. Doch Eryximachos sagte: Alkibiades, wie wollen wir's nun machen? Wollen wir nur trinken ohne zu reden und zu singen, sondern kunstlos wie die Durstigen trinken? Und Alkibiades antwortete: O Eryximachos, du bester Sohn des besten und verständigsten Vaters, sei gegrüßt!—Sei's auch du, sagte Eryximachos. Aber was machen wir?—Was du befehlst. Dir muß man behorchen. "Kommt noch ein Mann der Heilkunst vielen andern an Wert gleich". Also bestimme, was du willst!

בן-ישראל, עמ' 96: הספל נתמלא, ואלקיבידס שתה אותו כלו וצוה למלאו בשביל סוקרטס וקרא: "כלפי סוקרטס אין תחבלה, כי כמה שמצוים עליו לשתות, הוא שותה ואינו משתכר לעולם." הנער מזג לסוקרטס וגם הוא גמר לשתות. והנה התחיל אריקסימכוס לאמר: "כיצד, אלקיבידס, נתנהג מעתה? האם אין אנו באים להוסיף על השתיה שום דבר אחר, לא נאומים ולא דברי שיר, אלא נעסוק בשתיה בלבד, כאנשים צמאים ממש?" "האח, אריקסימכוס, בן יקיר לאב היותר טוב והיותר חכם שבעולם, היה נא לי ברוך!" "תודה, גם אתה!" השיב אריקסימכוס, "ברם מה נעשה עכשיו?" "כאשר תצוה כן נעשה. בקולך

הכל חייבים לשמע כי "הרופא שקול כנגד רבים". אמר אפוא מה רצונך!

und Alkibiades trank ihn: ללא ספק קסנר – "ואלקיבידס שתה אותו כלו" – aus. הילדברנדט (כמקור היוני) אינו חוזר כאן על שמו של אלקיביאדיס, אך הוא מתרגם את *πρῶτον* שבמקור, שקסנר משמיט. "וצוה למלאו" – במקור *κελεύειν*. הילדברנדט מתרגם כהלכה *befahl er*, ובן-ישראל הולך בעקבותיו. *ließ er* של קסנר אינו משנה את המשמעות, אך הוא פחות נחרץ.

"כלפי סוקרטס אין תחבלה" – כך במקור: *Πρὸς μὲν Σωκράτη, ὧ ἄνδρες, τὸ* Gegen Sokrates, ihr männer, *σόφισμά μοι οὐδὲν* hilft mir keine List. בן-ישראל מתרגם את גרסתו של הילדברנדט, אך משמיט את המלים *ὧ ἄνδρες* כשם שקסנר משמיט אותן. מדוע?

"כיצד... נתנהג מעתה?" – במקור סתם *Πῶς οὖν... ποιοῦμεν* ("כיצד אפוא עלינו לנהוג?"). קסנר מוסיף *nun*, "עתה"; אך בן-ישראל מתרגם כאן את *weiter*, "מכאן ואילך", של הילדברנדט.

"אין אנו באים להוסיף על השתיה" – שני המתרגמים משמיטים את המילים *καὶ ἐπὶ τῇ*, אך קסנר מוסיף את *dazu* הסתמית, וכנראה שבן-ישראל רק הרחיב מילה זאת לפי הבנתו.

"האח, אריקסימכוס, בן יקיר לאב היותר טוב והיותר חכם שבעולם, היה נא לי ברוך!" – כאן תרגום מילולי מתרגומו של קסנר: *"O Eryximachos", rief* Alkibiades, *"du bester Sohn des besten und weisesten Vaters, sei mir gegrüßt!"* משום מה הוא משמיט את המלים "אמר אלקיביאדס", המופיעות גם במקור וגם בשני התרגומים.

"בקולך הכל חייבים לשמע" – ללא ספק *Dir muß man behorchen* של הילדברנדט, הקרוב יותר למקור היווני.

"אמר אפוא מה רצונך" – "אמר" הוא *Sage* שבתרגום קסנר, אך "מה רצונך" נראה יותר כתרגום הילדברנדט, *was du willst*.

כמדומני שדי בדוגמאות אלה להראות שאשר בן-ישראל תרגם משני התרגומים הגרמניים ה'עדכניים' ביותר, ולקח קצת מזה וקצת מזה ללא שיטה או הבחנה, שהרי רק מי שיודע את שפת המקור יכול להכריע בכל מלה וביטוי מה הוא

התרגום הצמוד יותר למקור. המתרגם מתוך תרגומים ואינו קורא את המקור מחליט בשרירות לבו איזו 'גרסה' יעדיף בכל מקום. הקורא היודע יוונית הבחין, בוודאי, גם בכך שבדרך כלל הילדברנדט צמוד יותר ללשון המקור, ואילו קסנר מעדיף 'לשפר' את לשון המקור ולהתאימה ללשון הספרות הגרמנית של זמנו. שהרי קסנר היה בעיקר סופר, ואילו הילדברנדט, עם כל הערצתו לספרות היפה ולכמה מנציגיה, היה גם חוקר ואיש אוניברסיטה.¹⁴ נפנה עתה לאנשים – גם בספרות העברית וגם בספרות הגרמנית – ולרקעם.

ב. הנפשות הפועלות ורקען

1. בארץ ישראל – ובעיקר ביפו

על אשר בן-ישראל אנו יודעים מעט מאוד, למרות פעילותו הפורייה ורבת השנים גם בספרות העיונית וגם בשדה התרגום. לפי הלסקיקון של קרסל,¹⁵ הוא נולד בצפת בשנת תרמ"ז (1887) ונפטר בחיפה בשנת תשי"ח (1958). בצפת למד בחדרים ובישיבות, ולאחר מכן למד בבית המדרש העברי למורים בבית הכרם (לא נאמר לנו באילו שנים).¹⁶ הוא "עסק בהוראה ביפו, צפת, תל-אביב

¹⁴ הילדברנדט קרא את תרגומו של קסנר, והוא מודע להבדלים בגישה בין קסנר ובינו. כך הוא אומר בעמ' 118 של הוצאתו: Schleiermachers Übersetzung scheint mir nicht deutsch genug, Kassner gar zu wenig Platonisch... Kassners Übersetzungen mögen ihr Verdienst haben. Er hat sich aber gerade im Gastmahl von einem lyrischen 'stimmungsvollen' Ton verführen lassen und darüber das Gestaltete, Mythische verloren. Die Übersetzung ist recht für den, der eine schöne Lektüre sucht, sie ist aber zu salopp für den, dem es ernsthaft um Plato zu tun ist.

¹⁵ ג' קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים (שני כרכים; מרחביה: ספרית פועלים, תשכ"ה-תשכ"ז), א, 285-286.

¹⁶ בארכיון של המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין – 'יורשת' בית המדרש למורים דאז – יש תיק על שמו של אשר בן-ישראל. התיק מכיל אך ורק מבחנים של בן-ישראל בתנ"ך. החשוב לענייננו הוא שהתיק הוא משנת תרס"ט (1909). מכאן שבאותה שנה כבר היה בן-ישראל תלמיד בבית המדרש למורים. בשנים 1907-1909 לימדו בבית המדרש למורים גרמנית כשפה זרה ראשונה, ושם, ככל הנראה, למד בן-ישראל שפה זאת, שממנה תרגם כעבור שנים אחדות את המשתה. אני מודה לגב' אדוה בן-יעקב, מארכיון המכללה האקדמית לחינוך, על מידע זה. ראו גם: כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, ה: תמול שלשום (ירושלים

וירושלים. לאחר מלחמת העולם הראשונה יצא לצרפת וסיים לימודיו בקבלת תואר אקדמי בסורבונה בפאריס (1923). עם שובו עסק בהוראה – בעיקר בירושלים. בנפול בנו עודד במלחמת השחרור (תש"ח) שינה שמו לאביעודד". כן נאמר לנו כי "הדיסרטציה שלו בצרפתית הוקדשה לארץ ישראל בקבלה היהודית". כיוון שהוא מכונה, בכמה מפרסומיו שאחרי תש"ח, "ד"ר אשר בן ישראל אביעודד", ברור גם שהתואר האקדמי הסופי שזכה לו בפריס היה תואר דוקטור, וכן שהוא לא שינה את שמו לאביעודד, אלא הוסיף מילים אלה לשמו. ממקור אחר אנו למדים שהוא היה ביפו בשנת תרע"א (1911), השתתף באספת המחאה שנערכה שם בליל י"ג בשבט (11 בפברואר) נגד החלטת הוועד האודסאי של חובבי ציון להפסיק את התמיכה לעיתון הפועל הצעיר בעקבות מאמרו של ברנר בשבח הברית החדשה, וגם היה בין החותמים על נוסח ההחלטה שהתקבל בסופה של אותה אספה.¹⁷ בין יוזמי אותה אספה היה גם אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, שנמנה אף הוא על החותמים.

מקור אחר מדייק יותר בפרטים אלה:¹⁸

אשר בן-ישראל (ברונפלד), דור שלישי לבני צפת, נולד בו' בסיון תרמ"ז, 29 במאי 1887. נתחנך ב"חדרים" ובישיבות בצפת. לאחר מכן עבר לירושלים וסיים שם לימודיו בבית המדרש העברי למורים. עסק בהוראה ביפו, צפת, תל-אביב וירושלים. לאחר מלחמת העולם הראשונה יצא לצרפת וקיבל תואר דוקטור בסורבון בפאריס. עם שובו עסק בהוראה – בעיקר בירושלים. בנפול בנו, עודד, במלחמת השחרור (תש"ח), הוסיף לשמו – אביעודד.

אותו שם אשכנזי למהדרין, ברונפלד, עשוי להסביר גם את הקלות שבה השתלט בן-ישראל על הלשון הגרמנית, עד שתרגם טכסט ספרותי לא קל משני

ותל-אביב: שוקן, תשכ"ז, 393: "מנהל הסימינריון אינו נוהג יפה. סימינריון עברי עשה בירושלים, הרי צריכים היו להרבות שם בלימודים עבריים, ולבסוף מפטמים את התלמידים בספרות גרמנית ותולדותיה...". הדברים נאמרים ביפו בשעה שגם ברנר וגם עגנון ("חמדת") היו גרים בה – כלומר לפני שיצא עגנון לגרמניה בשנת 1912.

¹⁷ נורית גוברין, 'מאורע ברנר': המאבק על חופש הביטוי (ירושלים: יד בן-צבי, תשמ"ה), 55–56.

¹⁸ לקסיקון הספרות העברית החדשה, עורך אחראי: יוסף גלרון-גולדשלגר. ראו באתר האינטרנט:

<http://library.osu.edu/sites/users/galron.1/>

תרגומים ספרותיים שמצא בגרמנית. ככל הנראה גדל בסביבה דוברת יידיש. שליטה ביידיש, כידוע, אינה ערובה לידיעת גרמנית, אך היא מקילה על מי שמוכן להשקיע את המאמץ הדרוש בלימוד גרמנית.

מן הלקסיקון של קרסל ומן הקטלוגים של ספריות בישראל אנו למדים שבן-ישראל פרסם בשנת 1936 ספר בשם אגדות ארץ ישראל, ובשנת 1953 פרסם נוסח מורחב שלו בשם אגדות הארץ: אוצר אגדות ושמועות מארץ ישראל. אחרי מותו, בשנת 1980, יצא לאור אוסף סיפורים שלו בשם אגדות: ספורי צפת ומסות בנסתר. הוא "התחיל בכתיבה בעתונות העליה השניה (בעיקר ב'הפועל הצעיר') ומאז פירסם מאמרים ומחקרים, הנסבים כולם על עולם הסוד והקבלה מזה ועל הישוב העברי בארץ-ישראל מזה" (קרסל, שם). רשימת ספריו בעניינים אלה מצויה אצל קרסל. במשך שנות עבודתו הספרותית תרגם לא מעט ספרות יפה מצרפתית (למשל, לקט מתוך אמיל ואלואיזה החדשה לרוסו, וכמה מספריהם של אלפונס דודה ואנטול פראנס) ומיידיש (בר-כוכבא ורבי עקיבא ליוסף אופטושו, בשנים 1953 ו-1956). הוא גם השתמש בידיעתו בערבית, שככל הנראה רכש אותה בשנות גידולו בצפת, והוציא לאור את תרגומי אבן-עבון לשמונה פרקים לרמב"ם (1935) ולספר האמונות והדעות לרב סעדיה גאון (1945), בצירוף מבואות והערות "לפי בדיקת המקור הערבי" – ואלה רק כמה מספריו. יכול לא קטן למי שעסק כל ימיו במקצוע המתיש של הוראה בבתי ספר.

ככל הידוע לי, תרגום המשתה – משני התרגומים לגרמנית, כפי שהראיתי בפרק הראשון של מאמר זה – היה ניסיונו היחיד לתרגם לעברית משפה זאת. בספר עצמו לא נאמר לנו דבר על כך שהתרגום לא נעשה משפת המקור, מיוונית. אך לזכותו של בן-ישראל יאמר שבניגוד לכמה מתרגמים עבריים שבאו אחריו,¹⁹ הוא אינו מעמיד פנים, בשום מקום בספר זה, שתרגם כמומחה מן המקור היווני. אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, הידוע בכנויו אז"ר (ועל שמו כפר אז"ר), היה כבר באותן השנים סופר ואיש ציבור ידוע, וברבות הימים הלך ונעשה דמות מרכזית בחיי הרוח והספרות בארץ ישראל. הוא נולד בלאדי, עירו של מייסד חסידות חב"ד, בשנת תרי"ד (1854), ונפטר בתל-אביב בגיל שמונים ותשע בשנת תש"ה

¹⁹ ראו למשל מאמרי: "תרגום ופירוש חדשים לספר יהודיווני עתיק", ציון, סג (תשנ"ח), 189–123; "במה מתרגמין", קתרסיס 11 (אביב תשס"ט), 200–150.

(1945). עוד בשנותיו ברוסיה, בהן התפרנס מהוראה בבתי ספר יהודיים, החל לפרסם, תחילה ברוסית ואחר כך גם בעברית, והיה פעיל בתנועת חובבי ציון ובתנועה הציונית. כשעלה לארץ בשנת 1906 גר ביפו ועסק בספרנות בספריית שערי ציון (כפי שנקראה אז) ובהוראה בבתי-ספר של רשת תחכמוני. במשך השנים הרבות היה לאחד ממנהיגי הזרם הדתי בתנועת העבודה העברית (וגם קיבל את פנקס החבר מספר 1 של ההסתדרות), והמשיך לפרסם ספרים, תרגומים ומאמרים בעיתונות העברית – בעיקר בכתבי-העת קונטרס (מקדימו של העיתון היומי דבר) והפועל הצעיר. בשנות זקנתו איבד את מאור עיניו. ספריו – למעלה ממאה כרכים – כוללים סיפורים ואוספי מאמרים משלו, ותרגומים של ספרות יפה ומדעית, בעיקר מרוסית ומגרמנית. לקראת שנת תרצ"ד, כשהיה אז"ר בן שמונים, הקים חיים נחמן ביאליק את "ועד היובל" לכבודו, והוועד הוציא בשנת תרצ"ה מבחר מכתבי אז"ר בארבעה כרכים (שביאליק עצמו, שמת בשנת 1934, לא זכה לראותם). אז"ר לא היה מגדולי הספרות העברית, גם באותו דור – דורם של ברנר, עגנון, ודוד שמעוניוביץ הצעירים, כאשר ביאליק ואחד העם עוד היו פעילים בשדה הספרות. מעמדו המיוחד בקהל הקוראים העבריים נבע לא מגדולתו כסופר, אלא מאישיותו הציבורית ומפועלו החינוכי והציוני, וגם מן הפשטות והבהירות של כתיבתו. היום רק כמה מן הזקנים שבנו וחוקרי הספרות העברית של אותה תקופה עדיין מפשפשים בכתביו. רק מי שחוזר למאורעות השנים ההן רואה מה גדולה הייתה השפעתו אז. הוא היה בין המארגנים של אותה אספת מחאה ביפו, בפברואר 1912, נגד החלטת הוועד האודסאי של חובבי ציון להפסיק את תמיכתו בהפועל הצעיר בגלל מאמרו של ברנר,²⁰ אם כי כיהודי דתי גרם לו הדבר לא מעט התחבטויות וייסורי נפש.²¹ גם הערך המפורט על אז"ר בלקסיקון של קרסל²² אינו אומר דבר על הקשר בינו לבין אותה הוצאת יפת. משהו על כמה תרגומים שיצאו לאור בהוצאה זאת ימצא הקורא במאמר של ברנר שפורסם בכתב-העת האחדות בשנת תרע"ד,²³ בו מותח ברנר בקורת חריפה על תרגומו של אז"ר עצמו לאחד מכתבי דוסטויבסקי,

²⁰ ראו גוברין (לעיל, הערה 17).

²¹ שם, 98–99.

²² קרסל (לעיל, הערה 15), ב, 1814–1815.

²³ ונדפס מחדש בכל כתבי ברנר (לעיל, הערה 1), ח, 270–282.

אך אין הוא אומר דבר על הקשר בין אז"ר לבין הסדרה או ההוצאה. מאמר הביקורת של ברנר, משנת תרע"ה, על תרגום המשתה של בן-ישראל,²⁴ פותח במלים "הוצאת 'יפת' הגוססת עוד לא מתה כנראה". גם ברנר וגם אז"ר היו אז ביפו. בכרך השלישי של "הוצאת ועד היובל" משנת תרצ"ה מפרסם אז"ר "זכרונות" (עמ' 293–441); אך החלק הרצוף של אותם זיכרונות נגמר בתיאור קצר של ימיו הראשונים בארץ (עמ' 399–400), והפרקים המקוטעים הבאים, "מהעבר הקרוב" (עמוד 401 ואילך), מתחילים כבר בשנת תרע"ד, לאחר תחילתה של מלחמת העולם הראשונה. התשובה לשאלה זאת ניתנת ב"מאגר מו"לים ישראלים" של הספרייה הלאומית:²⁵ "ההוצאה [יפת – י"ג] הוקמה בשנת 1910 על ידי יוסף חיים ברנר ור' בנימין ואז"ר ופעלה עד שנת 1914 (עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה). ההוצאה הוציאה לאור ספרות קלאסית מתורגמת". ככל הנראה היה אז"ר האיש הפעיל בהוצאה זאת, וברנר התרחק מניהולה – שאם לא כן, כיצד יכול היה לכתוב שהוצאה זאת "עוד לא מתה כנראה"?²⁶

בין 1908 ל-1912 חי ביפו גם שמואל יוסף עגנון, שהיה מקורב לברנר ולחוג אנשי הספרות שמסביבו. גם עגנון היה בין החותמים על מכתב המחאה של סופרי ארץ ישראל נגד החלטת הוועד האודסאי.²⁷ "יפו יפת ימים" היא הרקע לכמה מסיפוריו של עגנון, ובעיקר גבעת החול, לילות, שבועת אמונים, ופרקים אחדים בתנחול שלשום. בסיפורים אלה מכניס הסופר את קוראיו ליפו היהודית של אותן השנים, לצורתה החיצונית ולאווירה ששררה בה, עד שהקורא מרגיש שהוא עצמו מסתובב ברחובות, מטפס על גבעת החול בלילות, פוגש את

²⁴ לפרטים ראו לעיל, הערה 1.

²⁵ ראו: <http://jnu.huji.ac.il/heb/lgd-s.html>

²⁶ אניטה שפירא, ברנר: סיפור חיים (תל-אביב: עם עובד, תשס"ט), 208: "עכשיו התגורר ברנר בנווה צדק, ועבד כמזכיר (כנראה עורך) של סדרת הספרים המתורגמים ממיטב ספרות העולם, 'יפת'. 'יפת', מפעל ספרותי ביוזמה משותפת של ר' בנימין, אז"ר, יהושע טהון, ברנר ושי"י עגנון, נוסדה כשנה קודם לכן". מקורה של שפירא הוא גיליון של העולם שלא עמד לרשותי, ודי לנו כאן בעדויות הקושרות הוצאה זאת לאז"ר.

²⁷ נורית גוברין (לעיל, הערה 17), 56. התמונה של ברנר, אז"ר, שמעונוביץ ועגנון מאותה תקופה נדפסה פעמים רבות. אפשר למצוא בספרה של גוברין (עמ' 95), וכמעט בכל ספר על עגנון, ברנר או אז"ר.

האנשים, טועם את הטעמים ומריח את הריחות. לענייננו, יש בסיפורים אלה גם פרטים אחדים שיכולים לשפוך אור על שאלה שייתכן שכמה מקוראיי כבר החלו לשאול אותה: מה ידוע לנו על מעמדה של השפה הגרמנית ביפו של אותה תקופה – השפה שממנה תרגם בן-ישראל את המשתה. אביא כאן קטעים אחדים השופכים אור על בעיה זאת:

כל ברוקהויז קנתה שושנה לבעלה ליום הולדתו... באמת לא את ההוצאה האחרונה קנתה אבל ההבדל אינו ניכר. אין בין לקסיקון ללקסיקון ולא כלום. אפשר שיש בהוצאה החדשה משהו שאין בהוצאה הישנה. מכל מקום אנו אנשי ארץ ישראל אין אנו מפונקים ביותר.²⁸

ביותר נתחבבה יפו עליו, שיושבת על שפת הים והוא מתעסק היה בצמחי ים. אירע שהלך לבקר בבית-ספר אחד, ואותו בית-ספר ביקש מורה לרומית ולגרמנית, ראו המנהלים אותו ונתנו דעתם עליו, הציעו לו משרת מורה וקיבל.

רכניץ לפי מקצועו בוטניקן היה ומומחה למדעי הטבע. הואיל ולימודי הטבע תפוסים היו בידי מורה אחר, ומשרת מורה לרומית ולגרמנית פנויה היתה, נתנו עליו משרה זו.²⁹

יעקב רכניץ היה רצוי ומקובל בכל בית. נהנה מן הגרמנית שלועזין לכבודו, ומשמח את הבריות במלים רוסיות שלמד מהם, שעדיין לא נהגו בעלי הבתים לדבר עברית אלא רוסית או יידיש, ובפניו של הדוקטור רכניץ – גרמנית, שהדוקטור רכניץ בא ממדינת הקיר"ה שאין יודעים שם רוסית.³⁰

²⁸ "גבעת החול", כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, ג: על כפות המנעול: סיפורי אהבים (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשכ"ז), שפ. הכוונה היא, כמובן, ל-Brockhaus Enzyklopädie, אחת האנציקלופדיות הפופולריות ביותר בין קוראי גרמנית עד היום.

²⁹ "שבועת אמונים", כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, ז: עד הנה (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשנ"ח), 352: "רכניץ, גיבור הסיפור, עוצב על פי דמותו של ויקטור קלנר – צעיר יליד בוהמיה ובן-גילו של המחבר, שעלה לארץ ב-1910 והורה לטינית וגרמנית בגימנסיה העברית 'הרצליה'".

³⁰ שם, ריח.

גרמנית לא הייתה אפוא שפה זרה ומוזרה ביפו של אותן השנים. גם מי שלא בא מארץ דוברת גרמנית היה מסוגל לדבר בשפה זאת בשעת הצורך, והיא הייתה אחת השפות שלימדו בגימנסיה העברית. כבר ראינו³¹ שסביר ביותר שאשר בן-ישראל למד גרמנית במסגרת לימודיו בבית המדרש למורים, שנים מעטות לפני שתרגם משפה זאת את המשתה. שאלה שלא מצאתי לה תשובה היא מה גרם לו למורה הצעיר לתרגם – ועוד מתוך תרגומים – דווקא את הדיאלוג הזה של אפלטון, והיכן מצא את שני התרגומים הגרמניים. בקטלוג המקוון של ספריית "שער ציון – בית אריאלה" לא מופיעים שני תרגומים אלה, והם אינם, ככל הנראה, גם בשרידי הקטלוג הישן – אם כי נאמר לי שעדיין יש ספרים לא מעטים משנותיה הראשונות של הספרייה שנמצאים במחסן תת-קרקעי. אין לנו אלא להניח הנחות סבירות. אני משער שהמפתח לשאלה זאת הוא אז"ר. באותן השנים בדיוק היה אז"ר הספרן של ספריית שערי ציון. הוא עצמו ידע גרמנית, ובין תרגומיו הרבים מצויים גם כמה וכמה תרגומים מגרמנית של ספרי מופת בחקר היהדות והאסלאם.³² הוא היה הממונה העיקרי על סדרת יפת, וסביר שהוא היה גם מי שעורר אחדים מן הסופרים העברים ביפו של אותה תקופה לתרגם כמה מיצירות המופת של הספרות העולמית. יתכן שגם היזמה לתרגום המשתה משני התרגומים החדשים יחסית שהגיעו אז, כנראה, לספרייה מקורה באז"ר.³³ דבר זה יכול להסביר גם למה ספר זה הוא היחיד שבן-ישראל תרגם אי פעם מגרמנית.

³¹ ראו לעיל, הערה 16.

³² ידועים בעיקר תרגומיו לכמה מספריו של החוקר היהודי הגדול בנימין זאב (וילהלם) בכר על אגדות התנאים והאמוראים ועל עצם טיבם של המדרשים והאגדה התלמודית. בכר היה יהודי הונגרי שכתב את רוב ספריו בגרמנית, וממנה תרגם אז"ר. כמה מספרים אלה עדיין בשימוש בסמינריונים באוניברסיטות ובמחקר המדעי.

³³ בעמוד הפנימי האחורי של הכריכה של תרגום המשתה יש לנו רשימה של תרגומים בסדרה זאת. היא כוללת תרגומים מגרמנית (גרהרט האופטמן בתרגום ברנר; גיטה בתרגום מ' וילקנסקי), מרוסית (דוסטויבסקי בתרגום אז"ר; לרמונטוב בתרגום א' סולודר), וגם תרגום מאנגלית (?): "אמרסון. שקספיר, ת' ר' בנימין". "ר' בנימין", יהושע רדלר-פלדמן, יליד גליציה (1880) וחניך בית המדרש בברלין, גר בלונדון שנה אחת, 1906/7. ספק אם למד אז אנגלית ברמה מספקת לתרגום שני סופרים לא קלים כאמרסון ושייקספיר מלשון המקור.

2. באוסטריה ובגרמניה

רודולף קסנר (Rudolf Kassner, 1873–1959) היה סופר גרמני פורה בשטחים שונים. הוא נולד בעיר קטנה במורביה להורים גרמנים, ובזיכרונותיו (משנת 1954) הוא מספר בגעגועים על ילדותו באזור כפרי אידילי זה. הוא למד כלכלה, היסטוריה ופילוסופיה באוניברסיטה של ברלין, ואת עבודת הדוקטור כתב על "היהודי הנצחי בשירה" (1897). בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה נסע לתקופות ארוכות לרוסיה, צפון אפריקה, אנגליה וצרפת. עד אחרי מלחמת העולם השנייה גר בווינה. ב־1945 עבר לשווייץ, ושם חי עד מותו בשנת 1959. שניים מידידיו הקרובים היו הוגו פון הופמנסטל וריינר מריה רילקה, שהקדיש לו אחת מאלגיות דואינן. בשנות המשטר הנאצי נכללו ספריו ברשימת הספרים המוחרמים, בעיקר בגלל התנגדותו הגלויה לרדיפות היהודים. ספריו עוסקים במגוון רחב של נושאים, בעיקר בשטח המיסטיקה וחיי הנפש, ובדיונים על עברה של התרבות האירופית והגרמנית ומגמותיה בהווה. הוא גם כתב ספרים ומאמרים בענייני ספרות אנגלית, ובעיקר שירה אנגלית, שהייתה אהובה עליו. תרגומיו כוללים כתבים של אפלטון ואריסטו, של אנדרי ז'יד, טולסטוי, דוסטויבסקי ופושקין, ושל ג'ון הנרי ניומן ולורנס סטרן. בזמנו היה קסנר דמות ידועה בספרות הגרמנית, ואחרי מותו, בשנים 1969–1991, יצאו לאור כתבים מקובצים שלו בעשרה כרכים.³⁴ כאמור, הוא היה מסאי וסופר, ולא התיימר להיות איש מדע וחוקר, ותרגומו למשתה הוא בראש וראשונה יצירת ספרות לעצמה.

קורט הילדברנדט (Kurt Hildebrandt, 1881–1966) היה דמות רבגונית וסבוכה. הוא נולד בפירנצה, בנו של הכומר הלוטרני של הקהילה הגרמנית שם, למד בבתי ספר בגרמניה, והמשיך את לימודיו באוניברסיטות של מינכן וברלין בביוולוגיה ורפואה. במלחמת העולם הראשונה היה רופא במחלקת העצבים של בית חולים צבאי. אחרי המלחמה למד פילוסופיה באוניברסיטת מרבורג, ואת עבודת הדוקטור, על "ניטשה ומלחמתו בסוקרטס" (1921), כתב בהדרכת פאול נאטורף. בשנות העשרים עבד כפסיכיאטר במוסד לחולי נפש בברלין, והצטרף

³⁴ חלק ניכר של הידע על קסנר והילדברנדט ליקטתי מאנציקלופדיות גרמניות כגון Brockhaus, מבדיקת כמה מספריהם בספריות בישראל ובאנגליה, ומן הערכים עליהם ב־Wikipedia בגרמנית.

לחוג אנשי הרוח והספרות שמסביב למשורר שטפן גאורגה (Stefan George, 1868–1933; der George-Kreis), חוג שאחת ממטרותיו המוצהרות הייתה לשנות את חיי הספרות, והרוח בכלל, בעולם הגרמני ולשוב למצבה של התרבות הגרמנית לפני יסודה של הקיסרות הגרמנית, תוך הדגשת המקורות מן העולם העתיק, ובעיקר מן הספרות היוונית העתיקה, שהשפיעו השפעה מכרעת על הספרות בדורם של גתה, שילר והלדרלין. היה זה אידיאל ברוח כמה ממסותיו המוקדמות של ניטשה³⁵ – בצירוף הערצה ללא גבול לשטפן גאורגה עצמו, שנתפס בחוג זה כגואל הספרות והתרבות הגרמנית. באותן השנים התיידד עם שני אחים, יהודים, שהיו אף הם חברים באותו חוג: ארנסט גונדולף (Ernst Gundolf, 1881–1945), פילוסוף, סופר ואמן, ואחיו הידוע יותר, חוקר הספרות הגרמנית והאנגלית פרידריך גונדולף (Friedrich Gundolf, 1880–1931), פרופסור לספרות באוניברסיטת היידלברג. בשנת 1923 פרסם יחד עם ארנסט גונדולף ספר של שני מאמרים על ניטשה כשופט של תקופתו.³⁶ הספר כתוב במוצהר ברוח "חוג גאורגה". תרגומו למשתה מוקדש AN FRIEDRICH GUNDOLF IN VEREHRUNG UND FREUNDSCHAFT. גונדולף מת שנתים לפני עליית הנאצים לשלטון. אלמנתו נמלטה לאנגליה והביאה אתה את ספרייתו העשירה, המצויה היום במכון ללימודים גרמניים של אוניברסיטת לונדון. בספרייה זאת נמצא גם תרגומו של הילדברנדט למשתה, ומתחת להקדשה בדפוס נכתב בכתב יד: VON KURT HILDEBRANDT, 30.11.1912. בספר הזיכרונות שלו על גאורגה וחוגו מספר הילדברנדט על שיחותיו עם "האדמו"ר" (der Meister) בתקופה שבה עסק בהכנת התרגום, ועל כך שקרא חלקים מתרגום זה, בהשוואה למקור היווני, עם ארנסט גונדולף.³⁷ עוד בשנת 1933, שנת חייו האחרונה של המשורר,

³⁵ ראו בעיקר את המסה Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten משנת 1872, הכוללת חמש הרצאות שניתנו באותה שנה – שנה אחת לאחר יסודו של "הרייך השני". הילדברנדט עצמו פרסם מספר ספרים על ניטשה, כולם ברוח "חוג גאורגה": אחד מהם נזכיר בהערה הבאה.

³⁶ ראו: Ernst Gundolf und Kurt Hildebrandt, *Nietzsche als Richter unserer Zeit* (Breslau: Ferdinand Hirt, 1923), 1–61: "N. als Richter: sein Amt", von E.G.; 63–104: "N. als Richter: sein Schicksal", von K.H.

³⁷ ראו: Kurt Hildebrandt, *Erinnerungen an Stefan George und seinen Kreis* (Bonn: H. H. Stieffert, 1933).

שלח לו הילדברנדט את ספרו הכללי על אפלטון שיצא אז לאור, ואת תרגומו לפייזדוס, ובעשירי ליוני קיבל אישור קבלה "בשמו של האדמו"ר".³⁸

בינתיים פנה הילדברנדט גם לדרכים חדשות, והצטרף ל"אגודה למדעי הטבע והיגיינה גזעית" (Gesellschaft für Naturwissenschaft und Rassenhygiene), שמטרתה המוצהרת הייתה מציאת דרכים מדעיות לשמירת הגזע הגרמאני בטהרתו. בשנת 1928 פרסם ספר בשם מדינה וגזע, הכולל שלוש הרצאות שהרצה במקומות שונים בשנים 1926–1927.³⁹ נכון הוא שספר זה אינו יוצא בגלוי נגד היהודים. המחבר מודה בכך שהיהודים, למרות שמירתם על "טהרה", אינם גזע אלא דת ועם, וכל מי שמצטרף לדת נחשב לבן 'העם'. הילדברנדט ממליץ לגרמנים לשמר את טהרתם מפני נישואין דווקא לצרפתים ולשחורים. הוא מצהיר על כך שהוא נמנע מכל נקיטת עמדה בקשר לשאלת העם היהודי.⁴⁰ אולי עשה זאת גם משום קשריו עם שני האחים גונדולף, ועם עוד יהודים שהיו חברים ב"חוג גאורגה", כגון המשורר קרל וולפסקהל (Karl Wolfskehl). ואף על פי כן, הוא מסיים הרצאה זאת בדרישה ל"מנהיג בשר ודם שיהיה לנו למופת לערכים הנעלים ביותר".⁴¹ בשנת 1928 – ומאז 1921 – כבר היה אדולף היטלר ידוע בחוגי "מפלגת הפועלים הגרמנית הנציונל-סוציאליסטית" בתור "המנהיג" (der Führer).

באותה שנה, 1928, ניסה הילדברנדט להתקבל כמרצה מן המניין לפילוסופיה באוניברסיטת ברלין. הפרופסורים לפילוסופיה דחו את בקשתו, אך בהמלצתו של שר התרבות של פרוסיה, שהיה גם הוא חבר ב"חוג גאורגה", התמנה למרצה שלא מן המניין. בשנת 1933, הצטרף כחבר ל"מפלגת הפועלים הגרמנית הנציונל-סוציאליסטית" ובשנה שאחריה – בהמלצתו החמה של חבר אחר באותה מפלגה, מרטין היידגר – התמנה לפרופסור מן המניין לפילוסופיה באוניברסיטת קיל. במשרה זאת כיהן עד לפרישתו בשנת 1945.

Bouvier, 1965), esp. 79–80, 90–99

³⁸ שם, 213–221.³⁹ ראו: Kurt Hildebrandt, *Staat und Rasse* (Breslau: Ferdinand Hirt, 1928).⁴⁰ שם, 17: Wenn ich hier die jüdische Nation erwähne, so will ich an dieser Stelle doch zu der so schwierigen Frage nicht Stellung nehmen.⁴¹ שם, 19: Das entspricht ja dem nordischen Blut: Den Leibhaften Führer als Bild des höchstens Werte zu suchen und ihm die treue zu wahren.

בין ספריו הרבים כדאי להזכיר שוב את ספרו הארוך על אפלטון משנת 1933, שיצא לאור בהוצאה מורחבת של 396 עמודים בשנת 1958.⁴² ספר זה כתוב בלשון ובסגנון "פילוסופיים טהורים", וגם עליו עדיין שורה רוחו של שטפן גאורגה. הספר מבוסס בחלקו על "עבודה לקראת מינוי כמרצה" (Habilitationsschrift) שהגיש הילדברנדט בברלין בשנת 1928. כאמור, דחו הפרופסורים בברלין את העבודה, שתיארו אותה כ"בלתי מקצועית וחובבנית". אין ספק שהילדברנדט שלט ביוונית עתיקה ברמה נאותה לצורך תרגומו; אך הערותיו לתרגום אינן מגלות בקיאות יתרה בדרכי המחקר הפילולוגיות שבבסיסה של כל עבודה על הטכסטים העתיקים. אחד מן השופטים של "העבודה לקראת מינוי כמרצה" היה הפרופסור ליוונית בברלין, ורנר יגר (Werner Jäger), תלמידו וממשיכו של אחד מגדולי חוקרי הספרות העתיקה בגרמניה, אולריך פון וילמוביץ-מלנדורף (Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff) שהיה אז בשנות חייו האחרונות. בשנת 1910 פרסם הילדברנדט בכתב-עת ספרותי שנטה ל"חוג גאורגה" מאמר ביקורת חריף על הצד הספרותי בתרגומו של וילמוביץ לטרגדיות של אייסכילוס, סופוקלס ואוריפידס...

הילדברנדט פרסם גם ספרים על גתה (1941), הלדרלין (1939), קאנט ולייבניץ (1955), ועוד. הוא מת בשיבה טובה שנים רבות אחרי מלחמת העולם השנייה – שבע שנים אחרי קסנר ושמונה שנים אחרי בן-ישראל. לא ידוע לי שעמד אי פעם למשפט או לחקירה על עברו הנאצי. הידע אשר בן-ישראל, בשנים שאחרי מלחמת העולם, על מעלליו של אותו סופר שבתרגומו 'נעזר' בתחילת המאה, כשתרגם לעברית את המשתה לאפלטון?

⁴² ראו: Kurt Hidebrandt, *Platon, Logos und Mythos* (Zweite durchgesehene und durch ein Nachwort ergänzte Auflage; Berlin: De Gruyter, 1958)

THE FIRST HEBREW TRANSLATION OF PLATO'S SYMPOSIUM

John Glucker

The first Hebrew translation of Plato's *Symposium* was published in Jaffa in 1914, a few months before the outbreak of the First World War, in the series *Yepheth*, edited by veteran Hebrew writer Alexander Zisskind Rabinovich. The translator, Asher Ben-Israel, was a young secondary school teacher in Jaffa, who had no knowledge of Greek.

My article shows, by means of a close comparison of passages from various parts of the dialogue in the original Greek, in two German translations published in 1910 and 1912, and in Ben-Israel's Hebrew translation, that Ben-Israel translated the *Symposium* from these two translations, picking and choosing his Hebrew phrases from each of them with no guiding principle except his own taste.

I cite some contemporary evidence to show that in the Hebrew teachers' training college in Jerusalem, where the translator had studied some years earlier, German was the first foreign language, and German literature was extensively studied. In the second part of the article I present some basic information about the main *dramatis personae*: Ben-Israel himself and Alexander Zisskind Rabinovich on the Hebrew side, and Rudolf Kassner and Kurt Hiller on the German side.

